

RAAP-RAPPORT 7768

Gemaal Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede (gemeente Wijk bij Duurstede)

Cultuurhistorisch onderzoek

Archeologie | Cultuurhistorie | Erfgoed

Colofon

Opdrachtgever: Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden

Titel: Gemaal Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede (gemeente Wijk bij Duurstede).
Cultuurhistorisch onderzoek.

Versie: 08-05-2025

Auteur: E. de Vries, MA

Projectcode: WBDKR2

Bestandsnaam: RAAPrap_7768_WBDKR2_20250508

Autorisatie: ir. L.J. Keunen

ISSN: 0925-6229

RAAP

Leeuwendeldseweg 5b

1382 LV Weesp

Postbus 5069

1380 GB Weesp

Telefoon: 0294-491 500

E-mail: raap@raap.nl

Website: www.raap.nl

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2025

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

In opdracht van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden heeft RAAP een cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd naar het gebied rond het geplande gemaal aan de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede. Het onderzoek maakt deel uit van de omgevingsvergunningsprocedure en heeft tot doel om te toetsen of de voorgenomen ingreep leidt tot een onevenredige aantasting van aanwezige cultuurhistorische waarden.

Het plangebied ligt aan de zuidzijde van Wijk bij Duurstede en omvat onder meer het inundatiekanaal, de stadshaven en een deel van de Rijndijk. Het gebied heeft een lange en gelaagde historisch-landschappelijke ontwikkeling. Van oudsher maakte het deel uit van het dynamische rivierenlandschap van de Nederrijn en de Kromme Rijn. In de Romeinse tijd lag hier de grens van het Romeinse Rijk, en in de vroege middeleeuwen ontwikkelde zich de handelsnederzetting Dorestad. Vanaf de 10e eeuw ontwikkelde zich de stad Wijk bij Duurstede, die in de 13e eeuw stadsrechten verkreeg. In de 19e en 20e eeuw kreeg het gebied een waterstaatkundige functie binnen de Nieuwe Hollandse Waterlinie, met de aanleg van het inundatiekanaal en bijbehorende sluis.

Binnen het plangebied zijn verschillende cultuurhistorisch waardevolle elementen aanwezig. Het inundatiekanaal is onderdeel van het UNESCO Werelderfgoed 'Nieuwe Hollandse Waterlinie' en heeft een hoge cultuurhistorische waarde vanwege zijn functie en ruimtelijke kwaliteit. De stadshaven valt binnen het beschermd stadsgezicht van Wijk bij Duurstede. In beide gevallen spelen zichtlijnen en openheid een belangrijke rol: vanaf de sluis richting de rivier en vanaf de Rijn op het stadsprofiel van Wijk bij Duurstede, met onder andere de Dijkstraat, de stadspoort en karakteristieke bebouwing.

De plannen van de opdrachtgever omvatten de aanleg van een gemaal en een balgstuw aan de kop van het havengebied. Het gemaal wordt grotendeels in het oevertalud ingebouwd; de balgstuw ligt bij niet-gebruik opgevouwen op de waterbodem. De exacte vormgeving en materiaalkeuze zijn nog niet vastgesteld, maar de opdrachtgever geeft aan dat wordt gestreefd naar een zorgvuldige landschappelijke inpassing.

Uit de confrontatie tussen de cultuurhistorische waarden en de voorgenomen ingreep blijkt dat, bij een zorgvuldige uitwerking, de plannen geen onevenredige aantasting vormen van het aanwezige erfgoed. Voorwaarde is dat er nadrukkelijk rekening wordt gehouden met de kenmerkende zichtlijnen en het open karakter van het gebied. Het wordt aanbevolen om het ontwerp visueel terughoudend vorm te geven.

Inhoud

Samenvatting	3
Inhoud.....	4
1 Inleiding	5
1.1 Kader	5
1.2 Plangebied	6
2 Historisch-geografische ontwikkeling	7
2.1 Ondergrond	7
2.2 Reliëf	11
2.3 Prehistorische voorgeschiedenis.....	11
2.4 Romeinse tijd.....	12
2.5 Middeleeuwen.....	13
2.6 Nieuwe tijd	14
2.7 De haven.....	14
3 Cultuurhistorische kwaliteiten	17
3.1 Bestaande 'kwaliteitskenmerken'	17
3.2 Inventarisatiekaart	17
4 Confrontatie met de plannen	21
4.1 De plannen	21
4.2 Confrontatie.....	23
5 Conclusies en aanbevelingen	25
5.1 Conclusies.....	25
5.2 Aanbevelingen	25
5.3 Tot slot.....	26
Literatuur	27
Websites/Digitale bronnen	27
Overzicht van figuren, tabellen, bijlagen en appendices	28

1 Inleiding

1.1 Kader

Aanleiding

Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden (hierna: opdrachtgever) heeft aan RAAP gevraagd een cultuurhistorisch onderzoek uit te voeren voor het plangebied 'Gemaal Kromme Rijn' bij Wijk van Duurstede. Voor de omgevingsvergunning is een cultuurhistorische toets nodig.

Beoogde ontwikkeling

De opdrachtgever is voornemens om een nieuw gemaal met balgstuw te realiseren om de wateraanvoer voor de Kromme Rijn te kunnen waarborgen. Het is de bedoeling dat het gemaal aan de westzijde van het kanaal geheel in het talud wordt aangelegd.

Doelstelling en vraag

Het doel van dit rapport is om te toetsen of de cultuurhistorische waarden in het plangebied onevenredig worden aangetast. Hierbij wordt vooral gekeken naar de historisch-landschappelijke ontwikkeling en op de nu aanwezige cultuurhistorische kwaliteiten van het onderzoeksgebied. Vervolgens zullen we ons expliciet richten op de vraag hoe de wensen van de opdrachtgever zich verhouden tot de cultuurhistorische waarde, en of deze vanuit het perspectief van de erfgoedwaarden een onevenredige aantasting vormen.

De vragen die in dit onderzoek zullen worden beantwoord zijn dus:

1. Wat is de historisch-landschappelijke ontwikkeling van het onderzoeksgebied?
2. Wat zijn de aanwezige cultuurhistorische kwaliteiten van het onderzoeksgebied?
3. Hoe verhouden de wensen van de opdrachtgever zich tot de cultuurhistorische waarden?

Methode

Om deze vragen te beantwoorden zullen verschillende historische kaarten geraadpleegd worden, alsmede archiefmateriaal en literatuur. Tevens is een veldbezoek uitgevoerd, dat heeft plaatsgevonden op donderdag 17 april 2025.

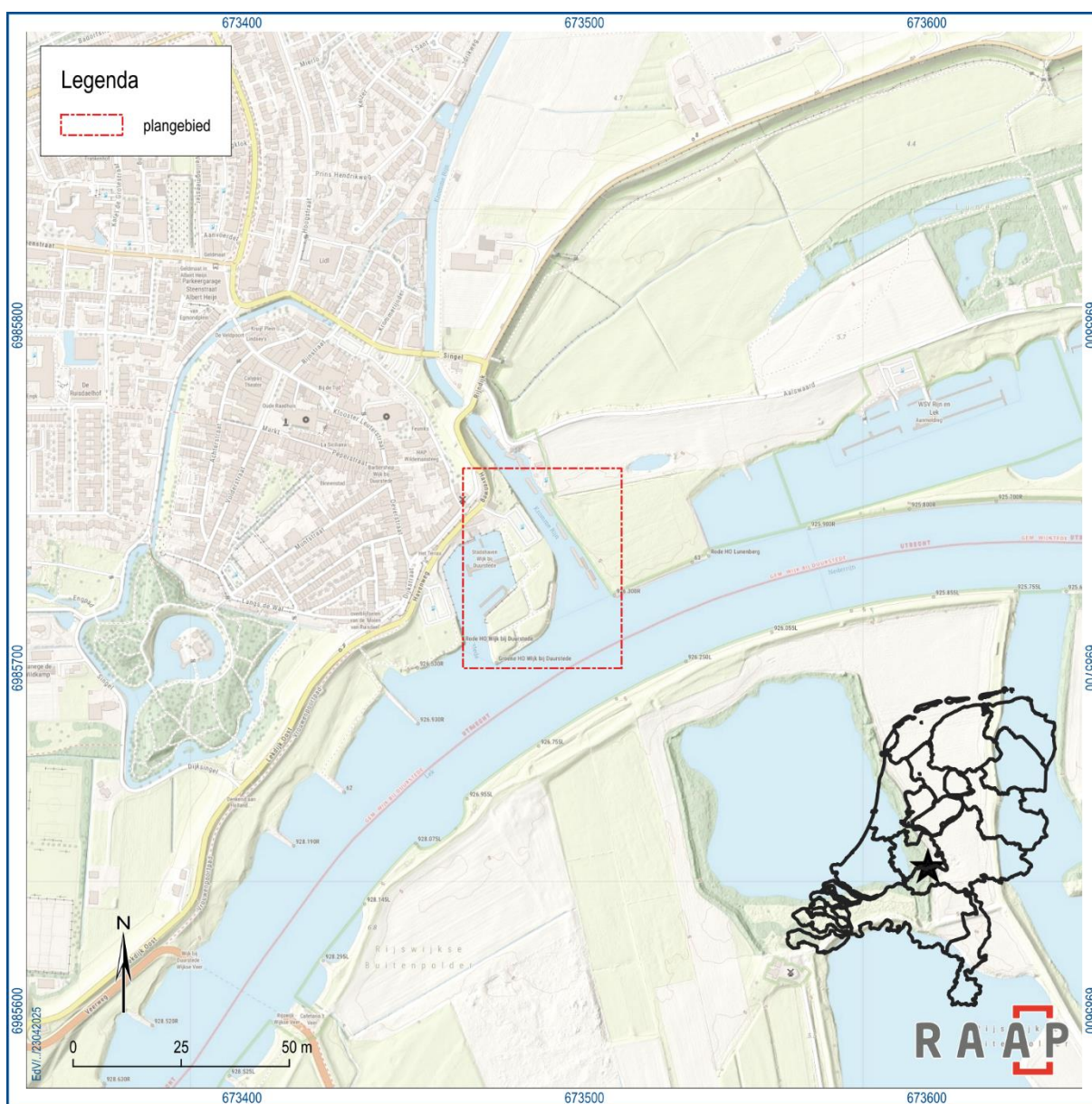
Leeswijzer

Hoofdstuk 2 bevat een beschrijving van de historisch landschappelijke ontwikkeling van het onderzoeksgebied. In hoofdstuk 3 worden de daaruit gedestilleerde cultuurhistorische kwaliteiten

beschreven en in hoofdstuk 4 worden die waarden geconfronteerd met de plannen van de opdrachtgever. Tot slot bevat hoofdstuk 5 de conclusies en aanbevelingen

1.2 Plangebied

Het plangebied ligt aan de zuidkant van Wijk bij Duurstede, langs de Kromme Rijn. Het omvat het Inundatiekanaal en de stadshaven, waar zich ook een camperplaats bevindt. Aan de noordzijde van het plangebied loopt de Havenweg. Deze weg ligt tussen de Lekdijk (aan de oostkant van het kanaal) en de Rijndijk (aan de westkant van het kanaal). In het Inundatiekanaal liggen een aantal woonboten. De Nederrijn, ten zuiden van het plangebied, vormt de grens tussen de provincies Utrecht en Gelderland. Naar het westen toe gaat de Nederrijn over in de Lek.

Figuur 1. Ligging van het plangebied. Inzet: ligging in Nederland (ster).

2 Historisch-geografische ontwikkeling

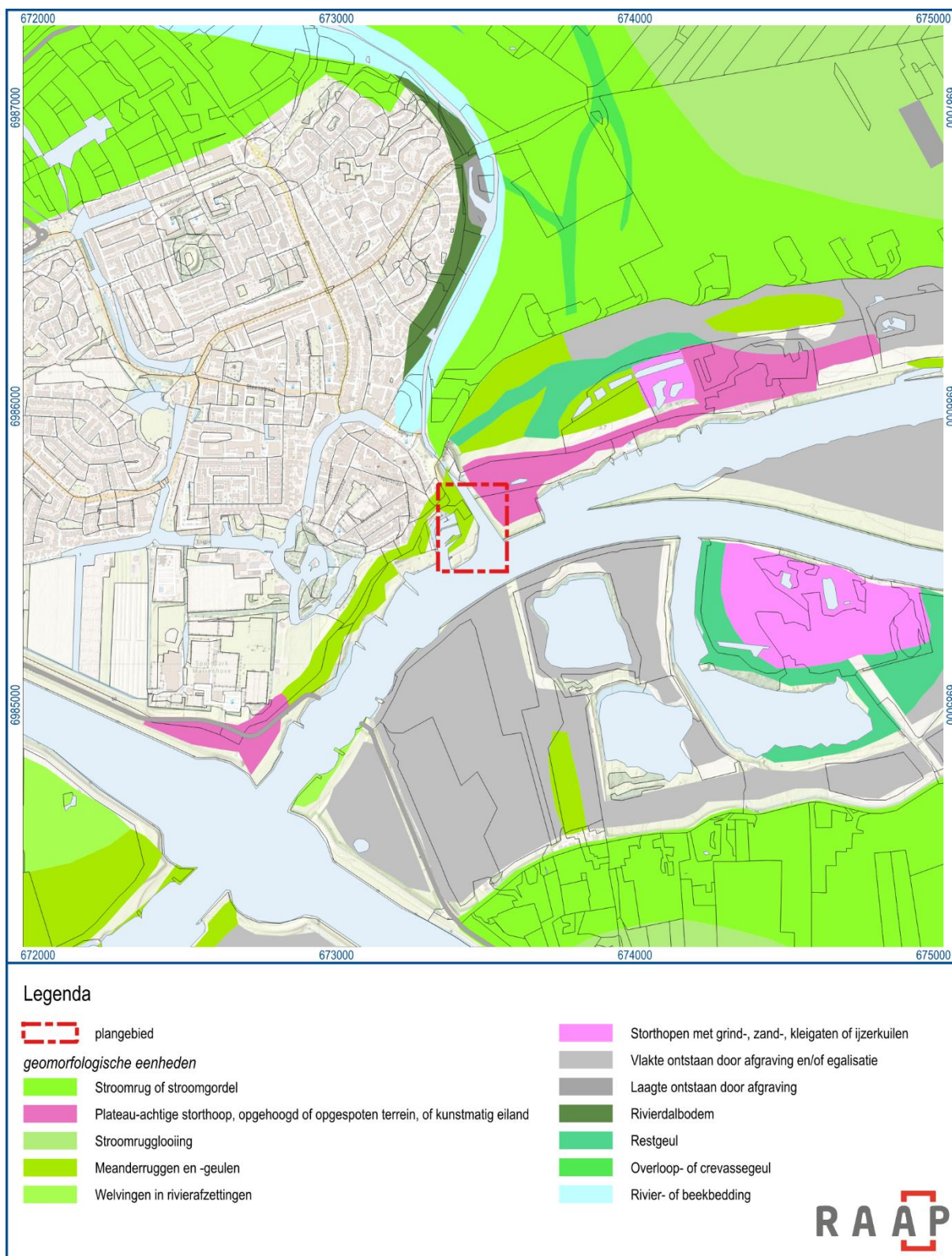
2.1 Ondergrond

Het plangebied ligt in een rivierlandschap aan de Kromme Rijn, met aan de zuidkant de Nederrijn. Oorspronkelijk lag het gebied in en langs de meanderende loop van de Nederrijn, totdat deze in 1122 werd afgedamd. De huidige bodem in het plangebied is echter niet zo oud: de havendam is door de mens aangelegd en een deel van de oever is later natuurlijk aangegroeid (figuur 4). Op de geomorfologische kaart wordt het havengedeelte ingedeeld als meanderrug en -geul (figuur 2).

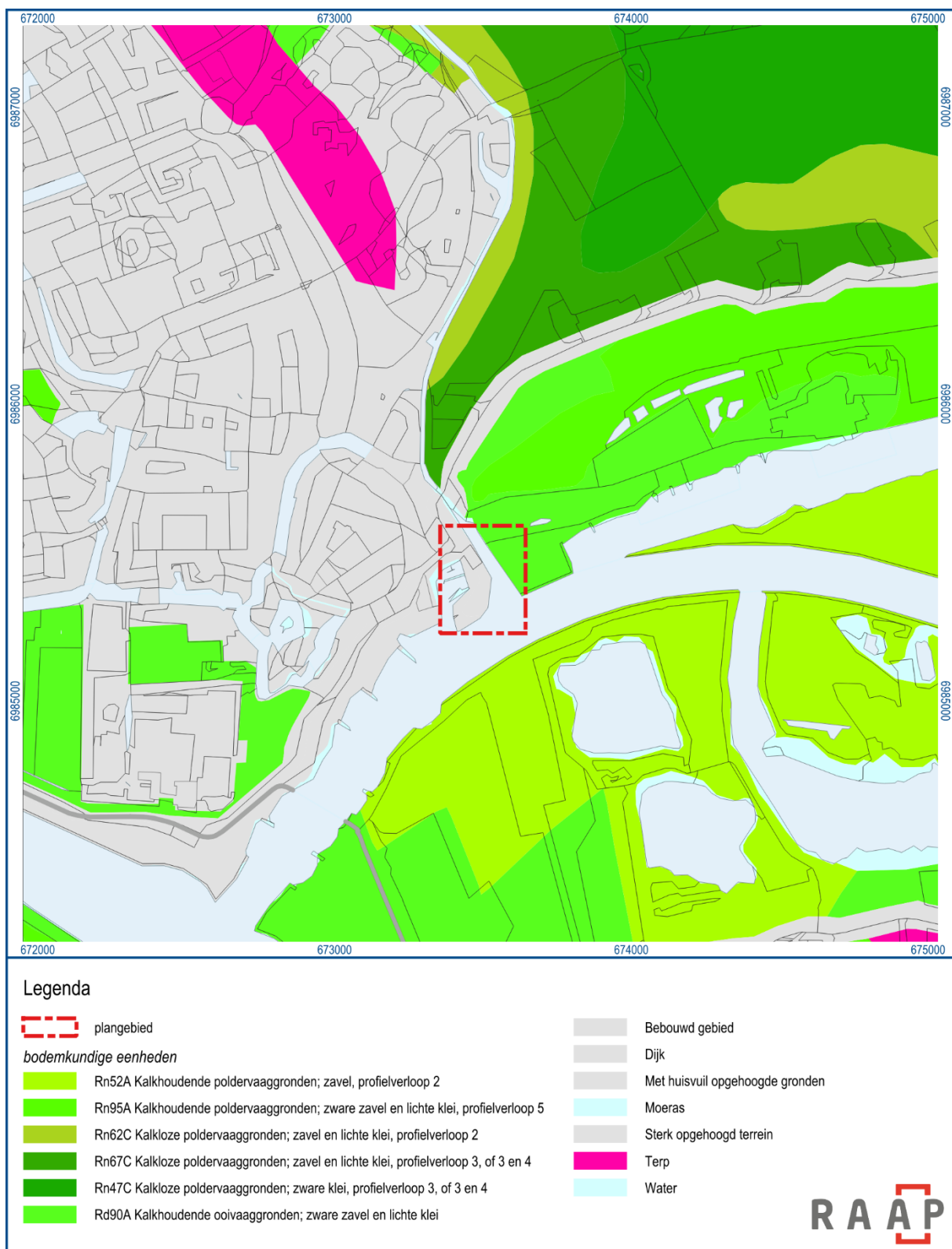
Deze classificatie verwijst naar het oorspronkelijke landschapstype van het gebied, met kronkelwaardcomplexen gevormd door meanderende rivieren. Dit betekent niet dat de huidige bodemopbouw overal oud is; de geomorfologische kaart richt zich op het algemene reliëf en de vormingsgeschiedenis van het landschap op grotere schaal. Omdat de kaart vrij grof is, worden lokale veranderingen zoals ophoging of aanwas niet altijd zichtbaar of apart benoemd.

De sikkelvormige stroomrug in dit gebied is ontstaan door een geleidelijke verlegging van de rivierloop in laterale richting. Tijdens hoogwater wordt in de kronkelwaardgeulen klei afgezet, waardoor deze geleidelijk opslibben en de reliëfverschillen afnemen.

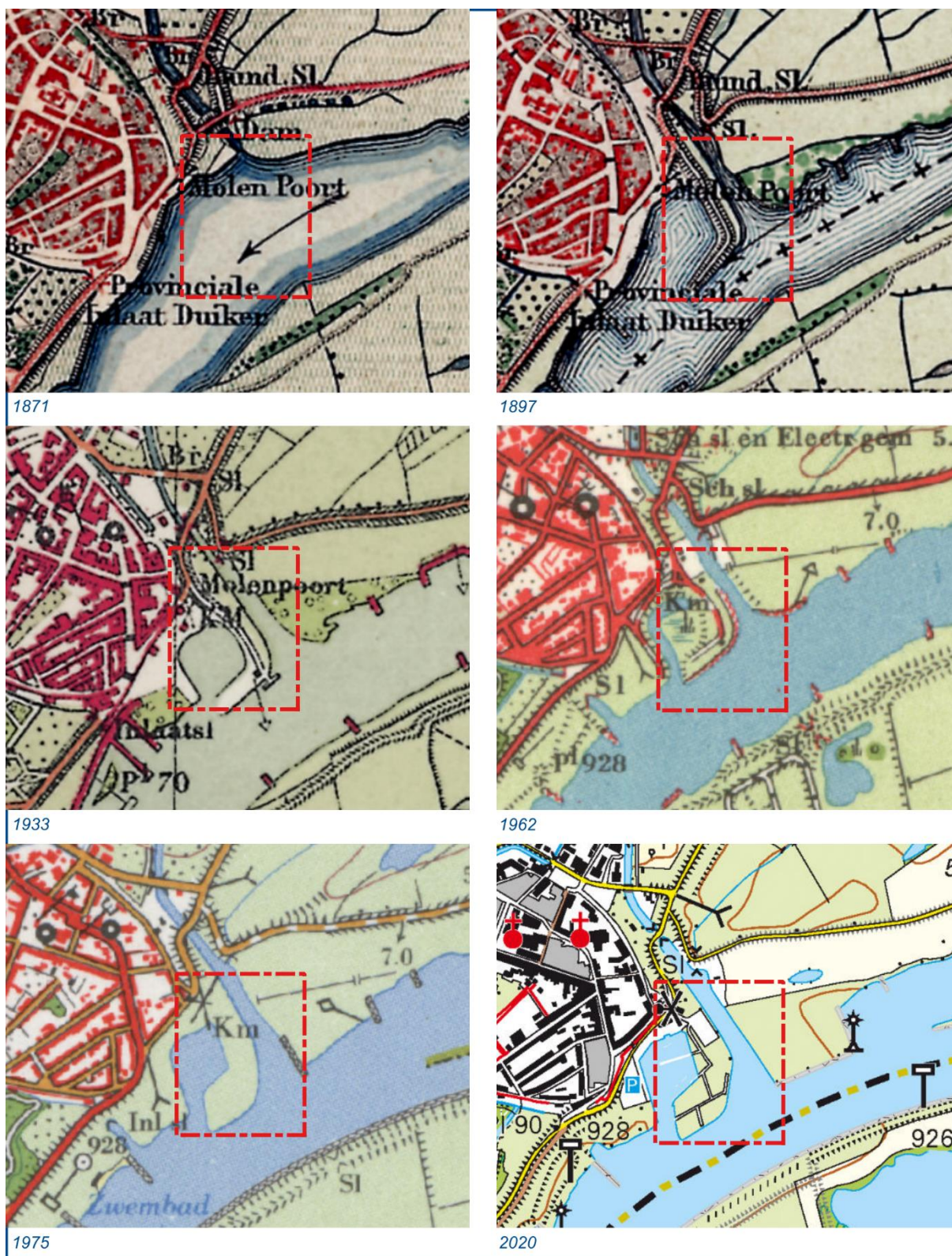
Binnen het plangebied gaat het dus deels om door de mens aangelegd terrein, zoals de havendam, en deels om natuurlijk aangegroeid terrein, zoals de oostelijke oever. Deze oever is in de loop van de tijd vastgegroeid aan het bestaande land en bestaat volgens de bodemkaart uit ooivaaggronden met zware zavel en lichte klei (figuur 3). Voor de havendam is de precieze bodemopbouw niet bekend, maar vermoedelijk is hierbij zand gebruikt.

Figuur 2. Het plangebied op de geomorfologische kaart.

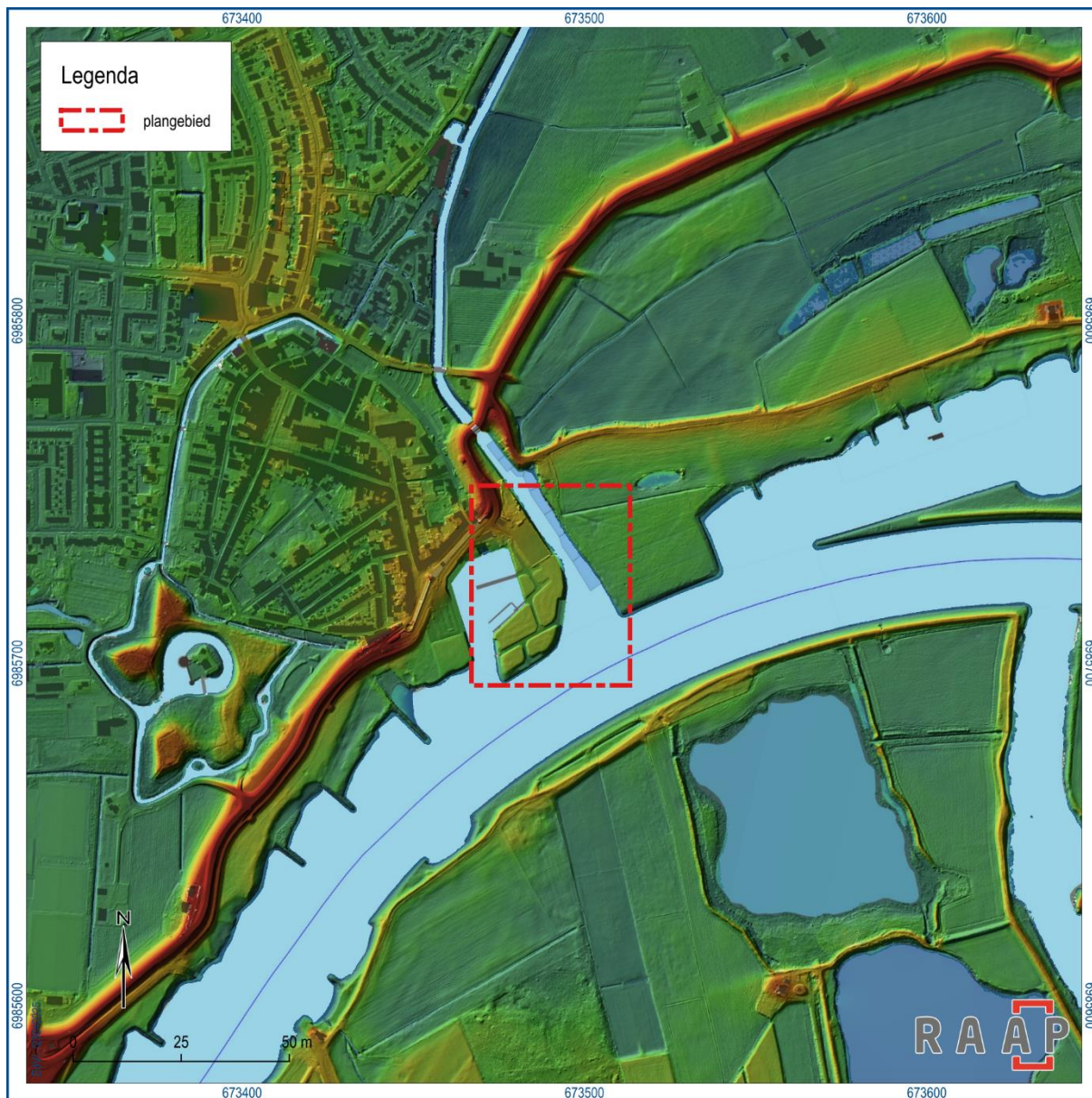
Figuur 3. Het plangebied op de bodemkaart.

Figuur 4. Het plangebied op topografische kaarten tussen 1871 en 2020 waarop duidelijk te zien is dat de havendam is aangelegd en de oever is aangegroeid (bron: topotijdreis.nl).

2.2 Reliëf

Omdat de havendam in het gebied is aangelegd, en de oever is aangegroeid, is er weinig reliëf aanwezig binnen het plangebied. Het aanwezige reliëf op de havendam komt van de wandelpaden die door de havendam lopen. Verder bevindt zich een klein deel van de Rijndijk in noordwesten van het plangebied.

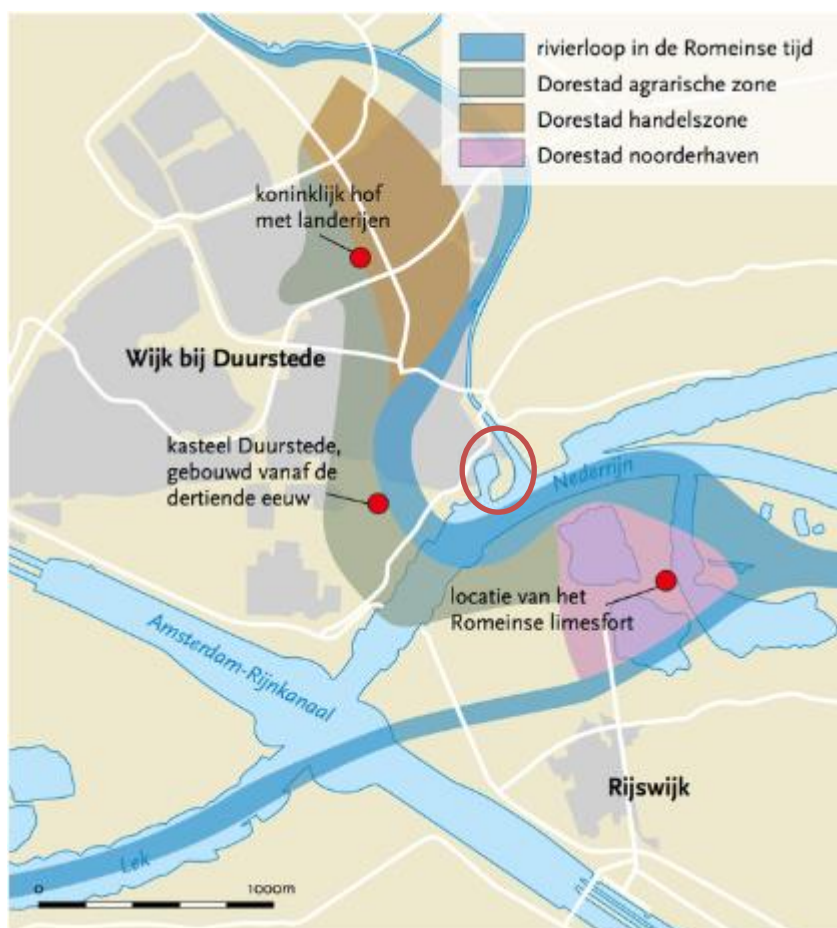
Figuur 5. Het plangebied op de hoogtekarte (AHN4).

2.3 Prehistorische voorgeschiedenis

De oudste archeologische vondsten in de gemeente Wijk bij Duurstede zijn meer dan 4.500 jaar oud. Die komen dus uit het Neolithicum, oftewel de nieuwe steentijd. Vermoedelijk is er een nederzetting geweest in de Horden, ten oosten van het centrum van Wijk bij Duurstede.

2.4 Romeinse tijd

In de Romeinse tijd lag de meander van de Kromme Rijn oostelijker dan nu. Door de natuurlijke verplaatsing van de rivier is hij nadien op de huidige locatie terecht gekomen (figuur 6).¹ Daardoor lag het plangebied niet ten westen, maar ten oosten van de Kromme Rijn in de binnenbocht van een meander. In die tijd was de Kromme Rijn een brede rivier in tegenstelling tot het huidige stroompje. Het vormde de natuurlijke grens van het Romeinse Rijk en was daarmee ook een belangrijke barrière tegen indringers. Ten zuiden van het plangebied werd dan ook een Romeins limesfort gebouwd, boven het huidige Rijswijk. Het was onderdeel van de militaire versterkingen langs de Romeinse rijksgrens. Dit was nodig, want de bedding van de Rijn was breed en ondiep geworden en op sommige plaatsen zelfs doorwaadbaar. Extra versterking van de forten met militaire bezetting was dan ook op zijn plaats. De Romeinse militaire bezetting heeft rond 260 na Christus de limes verlaten. Vanaf toen was er geen permanente bezetting meer op het fort.

Figuur 6. De rivierloop van de Kromme Rijn in de Romeinse Tijd. Het plangebied is met rood omcirkeld (bron: Romeinen.nl).

¹ Dorestadstadonhuld.nl, z.d.

2.5 Middeleeuwen

Aan het eind van de 7e eeuw ontstond bij het voormalige Romeinse fort de stad Dorestad. Dorestad lag op een strategisch belangrijk splitsingspunt van de Nederrijn en de Kromme Rijn. Deze nieuwe rivier was uitgegroeid tot een redelijk grote riviertak, waardoor de opbloei van Hanzesteden langs de Gelderse IJssel mede mogelijk werd. De verandering in rivierlopen had invloed op de oudste stedelijke ontwikkelingen in ons land. Enkele van de opnieuw bewoonde locaties van vroegere Romeinse nederzettingen bleken al vroeg een belang te hebben opgebouwd in de handel over rivieren.²

Daarbij lag Dorestad op de grens van het Frankische en het Friese Rijk, waardoor het regelmatig een begeerde oorlogsbuit was. De stad was dan ook afwisselend in Friese en Frankische handen. Toen de stad vanaf 716 definitief in Frankische handen kwam, werd het handelssucces uitgebreid. Het groeide uit tot een grote stad met een haven en omliggende landerijen. Rond 850 kwam de stad in handen van Deense Vikingen na verschillende plunderingen vanaf 834. Vermoedelijk door verschuivende machtsverhoudingen, verlanding van de Rijn en het sterker worden van de Lek verloor het haar handelsfunctie aan Tiel en Utrecht, waardoor het verval intrad.

Na het verdwijnen van de stad werd het machtsvacuüm opgevuld door lokale krijgsheren die in het Gooi een kasteel bezaten. Ten noorden van de Steenstraat ontstond in de 10e eeuw een nieuwe bewoningskern, rond een in die tijd gestichte kerk. In 948 werd Wijk bij Duurstede voor het eerst genoemd. De krijgsheren raakten de greep over Wijk bij Duurstede kwijt nadat keizer Otto III de goederen in het gebied schonk aan de Keulse Kerk. Uiteindelijk kwam het gebied in handen van de abdij van Deutz bij Keulen.

In 1122 werd de Kromme Rijn afgedamd bij het huidige Wijk bij Duurstede, omdat er nieuwe riviertakken ontstonden zoals de Gelderse IJssel en de Waal.³ Daardoor verloor de Kromme Rijn zoveel water dat deze moest worden afgesloten. Dit gebeurde in opdracht van de Utrechtse bisschop Godebald. Het afdammen betekende het einde van deze rivier als afvoer van Rijnwater.

Na de afdamming werd het veengebied rondom de Kromme Rijn in ontginning genomen, door middel van het uitzetten van verkavelingsblokken. Op de tussenliggende zijdwendes bevinden zich verschillende kastelen, waaronder Sterkenburg bij Driebergen-Rijsenburg. Mogelijk hebben de eigenaren van het kasteel een rol gespeeld bij de ontginning en kregen zij daarvoor een zijdwende in bezit.

Wijk bij Duurstede kreeg in 1300 stadsrechten. De bestaande nederzetting breidde zich in deze periode verder uit rondom een in 1270 gebouwde woontoren, die later zou uitgroeien tot Kasteel Duurstede. Deze toren vormde het nieuwe machtscentrum van de stad. Ter verdediging van de stad werd een omwalling en omgrachting aangelegd, waarbij deels gebruik werd gemaakt van oude rivierbeddingen.

In de eeuwen daarna bleef Wijk bij Duurstede een stad van regionaal belang, maar verloor het haar strategische en economische betekenis. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog raakte de stad beschadigd en werd Kasteel Duurstede verlaten. De verzanding van de rivier maakte de haven moeilijk bereikbaar, waardoor de handelsfunctie afnam. In de 18e en 19e eeuw bleef Wijk bij Duurstede vooral een agrarisch stadje, met beperkte stedelijke groei. Pas tegen het einde van de 19e eeuw kreeg de stad weer een waterstaatkundige rol in het kader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

² Spek 2025, p. 251.

³ Spek 2025, p. 215.

2.6 Nieuwe tijd

In 1870 kreeg de Kromme Rijn een belangrijke rol in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De linie diende ter vervanging van de Hollandse Waterlinie uit de 17e eeuw. Bij de Nieuwe Hollandse Waterlinie viel ook Utrecht binnen het gebied. Het onder water zetten van het gebied rond Utrecht duurde toen echter bijna een maand, dus dat moest sneller. De Kromme Rijn werd verbreed, de bochten werden afgesneden en er werden stuwen en sluizen aangelegd. In Wijk bij Duurstede kwam een grote inundatiesluis waardoor het onder water zetten van de inundatievelden nog maar 4 tot 12 dagen duurde. Inmiddels wordt de inlaat nog dagelijks gebruikt voor aanvoer van vers water voor de stad Utrecht en de Vecht. Ook heeft het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden de sluis in 2014 passeerbaar gemaakt voor vissen. Dat was eerder niet mogelijk vanwege de sterke stroming.

2.7 De haven

De havendam binnen het plangebied, oftewel de Wijkse Haven, is van recentere datum. Die is in de jaren 70 van de 19e eeuw aangelegd.

In 1850 werd er een bocht uit de Lek gehaald omdat het een hindernis was voor de rivierschepen. Met de hand werd er een smalle doorgraving gemaakt. Bij de Wijkse molen werd er een dam aangelegd waardoor er een kleine werkhaven ontstond (figuur 7). Dit werd onder schippers ook wel Het Gat van de Lek genoemd. In 1855 werd er een scheepswerf opgericht die nu nog steeds bestaat. Omdat er verder weinig onderhoud werd gepleegd aan de havendam verzandde die regelmatig, zoals dat in 1962 het geval was (figuur 4).

Figuur 7. Gezicht op de Rijn met de nieuw aangebrachte havendammen met op de achtergrond de stad Wijk bij Duurstede. Gemaakt op 22 november 1871 (bron: het Utrechts archief, catalogusnummer: 301115).

In de jaren 70 van de 20e eeuw werd de havendam versterkt en kwam er een bredere dam te liggen (figuur 4 en figuur 8). Toen de stad 700 jaar bestond, in het jaar 2000, konden mensen ideeën aanleveren voor het jubileumfeest. Een van de ideeën was om een feest in de haven te geven om aan te tonen dat de haven een locatie was om trots op te zijn. Van daaruit ontstond de stichting Wijkse Stadshaven. De stichting had het idee om van het havengebied een blauw/groen park te maken met behoud van de weidsheid. Toen zijn de banken, informatieborden en de paden gekomen die ook goed op de kaart te zien zijn (figuur 4).

Figuur 8. Luchtfoto van de Lek op 9 februari 1980 Er wordt hier gewerkt aan de havendam (bron: het Utrechts archief, catalogusnummer: 50927).

3 Cultuurhistorische kwaliteiten

3.1 Bestaande ‘kwaliteitskenmerken’

3.1.1 *Unesco werelderfgoed*

Sinds 2021 maakt de Nieuwe Hollandse Waterlinie deel uit van het UNESCO Werelderfgoed. Samen met de Stelling van Amsterdam, die sinds 1996 op de Werelderfgoedlijst staat, vormen ze de Hollandse Waterlinies. Het inundatiekanaal met de inundatiesluis is van grote cultuurhistorische betekenis, omdat het een belangrijk onderdeel is van het strategische landschap van de Waterlinie. Dit landschap bestaat uit een samenhangend geheel van elementen zoals sluizen, kanalen, dijken en inundatievelden, die samen het verdedigingssysteem vormden. De zichtlijn van de sluis naar de rivier is daarbij van groot belang, omdat deze openheid de oorspronkelijke samenhang tussen het kanaal en de sluis zichtbaar houdt. UNESCO beschouwt deze openheid als karakteristiek voor het gebied, omdat het de visuele en ruimtelijke verbinding tussen de sluis en de rivier intact houdt. Dit is van belang voor de cultuurhistorische waarde van het landschap, omdat het de oorspronkelijke strategische opzet van de Waterlinie bewaart. Bovendien draagt de openheid bij aan het behoud van de historische integriteit van het gebied, waardoor de betekenis van het landschap voor de toekomst behouden blijft.

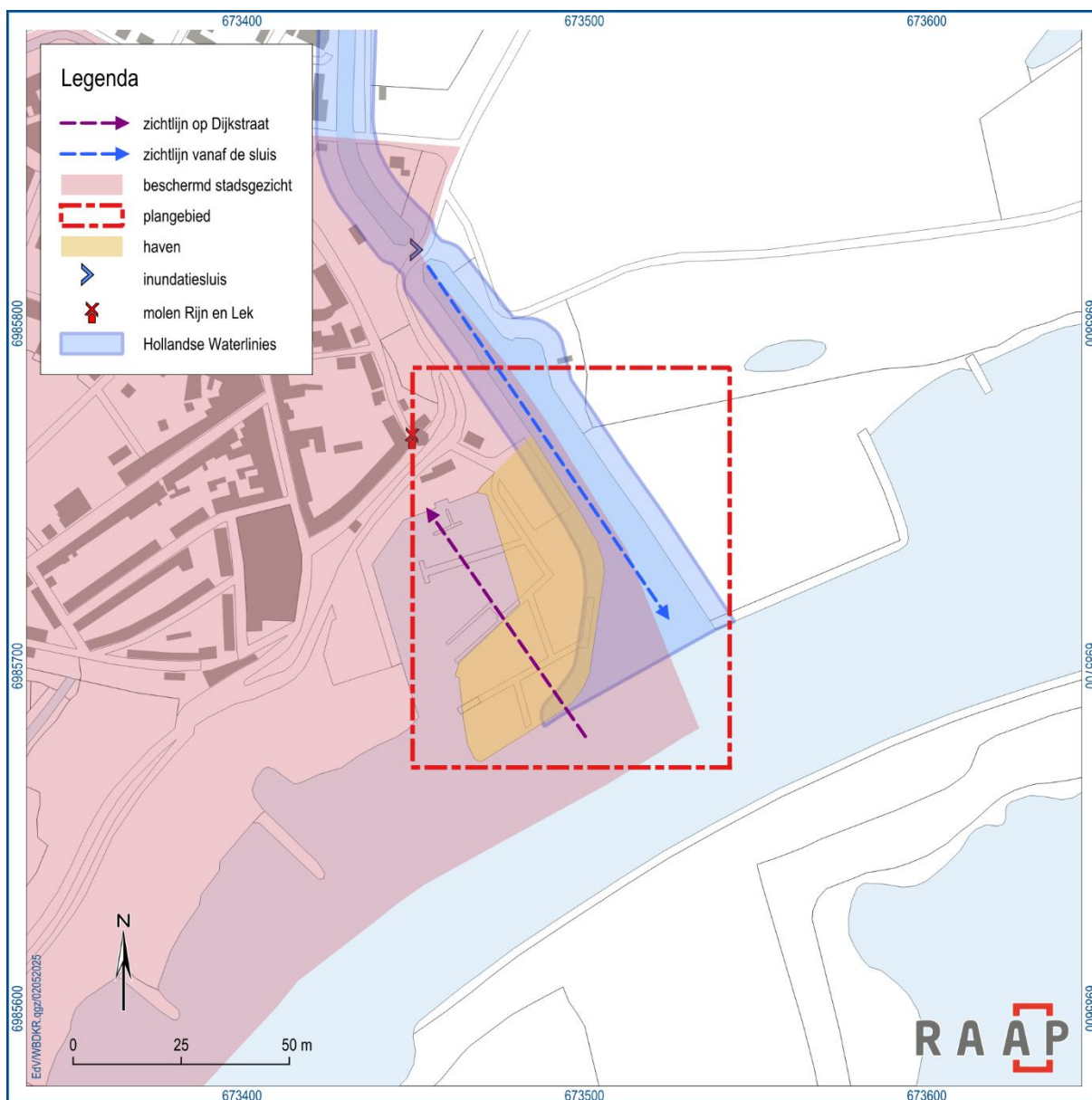
3.1.2 *Beschermd stadsgezicht*

In 1982 werd besloten de historische binnenstad van Wijk bij Duurstede aan te wijzen als beschermd stadsgezicht. Binnen dat stadsgezicht valt ook de havendam. Echter, in de toelichting tot het besluit van het aanwijzen van het beschermd stadsgezicht, wordt de havendam niet genoemd, terwijl die wel binnen de grenzen valt.⁴ Wat van belang is, is het zicht vanaf de Rijn op de Dijkstraat, die achter de havendam ligt. Aan de Dijkstraat staan karakteristieke elementen die het silhouet van de stad bepalen, zoals de poort met de molen en het pannenkoekenhuisje en ook een restant van een voormalige serie theekoepels op de stadsmuur. Op de havendam mogen dus geen gebouwen komen die de zichtlijn vanaf de rivier op de Dijkstraat belemmeren. Het weidse karakter van de haven is hierbij belangrijk.

3.2 Inventarisatiekaart

In het gebied zijn drie duidelijk aanwezige elementen te onderscheiden. Het gaat daarbij om het inundatiekanaal, de havendam en een klein deel van de Rijndijk. Verder is er een tweetal zichtlijnen van belang, namelijk die vanuit de Nieuwe Hollandse Waterlinie en die vanuit het beschermde stadsgezicht van Wijk bij Duurstede. Op onderstaande kaart zijn de elementen aangegeven. Op de foto's daaronder zijn de zichtlijnen te zien (figuur 10 en figuur 11).

⁴ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 1982.

Figuur 9. Inventarisatie van de aanwezige cultuurhistorische waarden.

Figuur 10. Het zicht vanaf de sluis op het kanaal met op de achtergrond de Nederrijn (bron: RAAP, 17 april 2025).

Figuur 11. Weids uitzicht op de Rijn vanaf de Havendam (bron: RAAP, 17 april 2025).

4 Confrontatie met de plannen

4.1 De plannen

De opdrachtgever is voornemens om een gemaal en balgstuw op de kop van het havengebied te plaatsen (figuur 12). Het gemaal is zoveel mogelijk in de oever weggewerkt (figuur 13). Wanneer de balgstuw niet in werking is, ligt deze opgevouwen op de waterbodem. De vormgeving en materiaalkeuze van de bouwwerken is nog niet bekend, maar de opdrachtgever geeft aan dat er wordt gezorgd voor een goede inpassing in de omgeving.

Het gemaal is nodig omdat er tijdens extreem droge periodes en lage afvoeren van de grote rivieren weinig zoetwater beschikbaar is. Door klimaatverandering hebben de Nederrijn en de Lek steeds vaker lage waterstanden waardoor er onvoldoende water ingelaten kan worden naar het Kromme Rijngebied. Als oplossing tijdens dit soort periodes zijn er tijdelijke pompen geplaatst. Het gemaal zou een permanente oplossing moeten bieden.

Figuur 12. De positie van het geplande gemaal en de balgstuw. (bron: verkregen van de opdrachtgever op 13 maart 2025).

Figuur 13. Impressie van het gemaal gezien vanuit het inundatiekanaal (bron: verkregen van de opdrachtgever op 13 maart 2025).

Figuur 14. Impressie van het gemaal met de balgstuw in werking (bron: verkregen van de opdrachtgever op 13 maart 2025).

4.2 Confrontatie

Binnen het plangebied zijn verschillende cultuurhistorische waarden aanwezig die van belang zijn bij de beoordeling van de voorgenomen plannen. Het betreft in het bijzonder het inundatiekanaal, dat onderdeel is van het UNESCO Werelderfgoed Nieuwe Hollandse Waterlinie, en de stadshaven, die binnen het beschermd stadsgezicht van Wijk bij Duurstede valt. Beide elementen worden mede gekenmerkt door hun openheid en zichtlijnen: het inundatiekanaal door de zichtlijn vanaf de sluis naar de rivier, de havendam door het weidse uitzicht vanaf de Rijn op het stadsprofiel van Wijk bij Duurstede.

De geplande ingreep betreft de aanleg van een gemaal en balgstuw aan de kop van het havengebied. Het gemaal wordt grotendeels in het talud van de oever ingebouwd. De balgstuw ligt, wanneer niet in gebruik, opgevouwen op de bodem van het kanaal. De exacte vormgeving en materiaalkeuze van het gemaal zijn ten tijde van dit onderzoek nog niet vastgesteld. De opdrachtgever heeft aangegeven dat wordt gestreefd naar een zorgvuldige landschappelijke inpassing.

De hoofdvraag is of door de voorgenomen ingreep sprake zal zijn van een onevenredige aantasting van de cultuurhistorische waarden binnen het plangebied. Uit de analyse blijkt dat het inundatiekanaal een hoge cultuurhistorische waarde vertegenwoordigt. De aanwezigheid van het gemaal kan deze waarde beïnvloeden, met name als de zichtlijn vanaf de sluis naar de rivier wordt verstoord. Indien echter voldoende rekening wordt gehouden met deze zichtlijn in de positionering en vormgeving van het gemaal, is aantasting van de erfgoedwaarde te beperken.

De havendam vormt een onderdeel van het beschermde stadsgezicht. In de aanwijzing tot beschermd stadsgezicht wordt de havendam niet expliciet benoemd als waardevol, maar het zicht op de achterliggende Dijkstraat en het weidse karakter van de havendam zijn naar onze beoordeling wel als beeldbepalend te beschouwen. De aanleg van het gemaal lijkt hierop een minder directe invloed te hebben, mits het open karakter behouden blijft.

Samenvattend kan worden gesteld dat de voorgenomen plannen, bij zorgvuldige uitvoering, naar verwachting niet leiden tot een onevenredige aantasting van de aanwezige cultuurhistorische waarden.

Figuur 15. Zicht op de plek waar het gemaal is gepland, foto gemaakt vanaf de oostelijke oever van het inundatiekanaal (foto: RAAP, 17 april 2025).

5 Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusies

Wat is de historisch-landschappelijke ontwikkeling van het onderzoeksgebied?

Het onderzoeksgebied kent een lange en gelaagde ontwikkelingsgeschiedenis. In de Romeinse tijd maakte het deel uit van het grensgebied van het Romeinse Rijk, waarna in de vroege middeleeuwen het handelscentrum Dorestad ontstond. Na het verdwijnen van Dorestad ontwikkelde zich vanaf de 10e eeuw de stad Wijk bij Duurstede. In de 19e eeuw werd het havengebied aangelegd als onderdeel van infrastructurele verbeteringen aan de Lek. Dit gebeurde door de aanleg van de havendam, waarmee een nieuw havengebied werd gecreëerd. Tegelijkertijd begon de oever van de Kromme Rijn, die voorheen uit natuurlijke oeverzones bestond, vast te groeien aan het bestaande land. Dit natuurlijke proces van aangroeien heeft de hedendaagse oeverlijn gevormd. In de 19e en 20e eeuw kreeg het gebied verder betekenis binnen de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De huidige verschijningsvorm van het plangebied is grotendeels het resultaat van deze opeenvolgende ingrepen, met een nadruk op de militair-waterstaatkundige functie en de stedelijke ontsluiting van Wijk bij Duurstede.

Wat zijn de aanwezige cultuurhistorische kwaliteiten van het onderzoeksgebied?

Binnen het plangebied bevinden zich verschillende cultuurhistorisch waardevolle elementen. Het inundatiekanaal is onderdeel van het UNESCO Werelderfgoed 'Nieuwe Hollandse Waterlinie' en vertegenwoordigt zowel functionele als visuele kwaliteiten. De havendam maakt deel uit van het beschermd stadsgezicht en draagt bij aan het karakteristieke stadsprofiel van Wijk bij Duurstede. Kenmerkend zijn de openheid van het gebied, de zichtlijn vanaf de sluis naar de rivier en het weidse uitzicht vanaf de Rijn op de stad en andersom. Deze ruimtelijke kwaliteiten vormen een essentieel onderdeel van de erfgoedwaarde.

Hoe verhouden de wensen van de opdrachtgever zich tot de cultuurhistorische waarden?

De aanleg van een gemaal en balgstuw vormt een functionele ingreep met potentieel ruimtelijke en visuele gevolgen. Bij de huidige stand van de plannen lijkt het mogelijk om het gemaal op een wijze in te passen die rekening houdt met de aanwezige erfgoedwaarden. Kritische factoren hierbij zijn de positionering binnen het talud en het behoud van zichtlijnen. Indien hier in de verdere uitwerking voldoende rekening mee wordt gehouden, is er geen sprake van een onevenredige aantasting van de cultuurhistorische waarden in het gebied.

5.2 Aanbevelingen

- Bij de verdere uitwerking van het ontwerp dient nadrukkelijk rekening te worden gehouden met de aanwezige zichtlijnen, met name vanaf de sluis richting de rivier en vanaf de Rijn op de Dijkstraat.
- De landschappelijke inpassing van het gemaal en de balgstuw verdient bijzondere aandacht. Het wordt aanbevolen om deze bouwwerken visueel terughoudend vorm te geven, passend binnen het bestaande talud.

5.3 Tot slot

Dit rapport geeft (selectie)adviezen. Het is aan de bevoegde overheid, deze al dan niet over te nemen in de vorm van een (selectie)besluit.

Literatuur

Es, W. A. van & W. A. M. Helling (red). 1994. Romeinen, Friezen en Franken in het hart van Nederland: van Traiectum tot Dorestad (50 v.Chr. - 950 na Chr.). Utrecht/Amersfoort.
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (1982), Toelichting aanwijzing beschermd Gezicht 1422.
Spek, T. (2025). Landschappen van Nederland. Utrecht, Matrijs.

Websites/Digitale bronnen

<https://www.dorestadonthuld.nl/>

[Dutch Water Defence Lines - UNESCO World Heritage Centre](#)

Overzicht van figuren, tabellen, bijlagen en appendices

Figuren:

Figuur 1. Ligging van het plangebied. Inzet: ligging in Nederland (ster).	6
Figuur 2. Het plangebied op de geomorfologische kaart.	8
Figuur 3. Het plangebied op de bodemkaart.	9
Figuur 4. Het plangebied op topografische kaarten tussen 1871 en 2020 waarop duidelijk te zien is dat de havendam is aangelegd en de oever is aangegroeid (bron: topotijdreis.nl).	10
Figuur 5. Het plangebied op de hoogtekkaart (AHN4).	11
Figuur 6. De rivierloop van de Kromme Rijn in de Romeinse Tijd. Het plangebied is met rood omcirkeld (bron: Romeinen.nl).	12
Figuur 7. Gezicht op de Rijn met de nieuw aangebrachte havendammen met op de achtergrond de stad Wijk bij Duurstede. Gemaakt op 22 november 1871 (bron: het Utrechts archief, catalogusnummer: 301115).	15
Figuur 8. Luchtfoto van de Lek op 9 februari 1980 Er wordt hier gewerkt aan de havendam (bron: het Utrechts archief, catalogusnummer: 50927).	16
Figuur 9. Inventarisatie van de aanwezige cultuurhistorische waarden.	18
Figuur 10. Het zicht vanaf de sluis op het kanaal met op de achtergrond de Nederrijn (bron: RAAP, 17 april 2025).	19
Figuur 11. Weids uitzicht op de Rijn vanaf de Havendam (bron: RAAP, 17 april 2025).	20
Figuur 12. De positie van het geplande gemaal en de balgstuw. (bron: verkregen van de opdrachtgever op 13 maart 2025).	21
Figuur 13. Impressie van het gemaal gezien vanuit het inundatiekanaal (bron: verkregen van de opdrachtgever op 13 maart 2025).	22
Figuur 14. Impressie van het gemaal met de balgstuw in werking (bron: verkregen van de opdrachtgever op 13 maart 2025).	22
Figuur 15. Zicht op de plek waar het gemaal is gepland, foto gemaakt vanaf de oostelijke oever van het inundatiekanaal (foto: RAAP, 17 april 2025).	24

Tabellen:

Geen gegevens voor lijst met afbeeldingen gevonden.

Bijlagen:

Geen gegevens voor lijst met afbeeldingen gevonden.

